

SÖMÜRGEÇİLİĞE VE SALGIN HASTALIĞA 40 GÜN MOLA MI YOKSA SİSTEMİN İSTİKRARINA BİR KATKI MI?: USUL-İ KARANTİNA

Dr. Öğr. Üyesi Ercüment TOPUZ¹

ÖZET

Çalışma, etki, tepki ve terkiib üzerine kurulu tarihi tecrübenin en yoğun yüzyılında (XIX. yy) insanın, tabiatla ve hemcinsleriyle olan mücadelesine odaklanmıştır. Sömürgecilik olarak sürdürülen bu savaş, sadece büyük kazançlara kapı aralamamış aynı zamanda aralanan kapıdan içeriye davetsiz misafir şeklinde tarif edebileceğimiz salgın hastalıklarda girmiştir. Sömürgecilik ve salgın hastalık ilişkisinden doğan kayıpları asgariye indirgemek maksadına matuf çözüm arayışları da daha yaşanabilir bir dünya inşa etmek yerine daha fazla kâr düzenin ihdasına yönelik bir çabaya ortam hazırlamıştır. Bu ortamın ön karakollarını ise karantina usulü oluşturmuştur.

Karantina daireleri, insanları, tehdit eden salgın hastalıklardan muhafaza etmek amacından ziyade üretenleri ve tüketenleri koruma kaygısıyla şehirlerin ve ülkelerin bağlantı noktalarına konumlandırılmıştır. Dönemin sömürge imparatorluğu olan İngiltere'nin, politik tavır ve davranışlarını iktisadi kaygılar üzerinden kurumsallaştırması bu tespitin önemli ip uçlarındandır.

Araştırmada, sömürge ve salgın hastalık arasındaki ilişkiyi ve bu süreçte karantina usulünün misyonu incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ip uçları, konuyla alakalı kaleme alınmış ikincil kaynaklar üzerinden takip edilerek arşivden elde edilen birçok belge ile birleştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sömürgecilik, Salgın Hastalık, İngiltere, Osmanlı.

¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ercumenttopuz@yyu.edu.tr

IS A 40-DAY BREAK FROM COLONIALISM AND EPIDEMIC DISEASE OR A CONTRIBUTION TO THE STABILITY OF THE SYSTEM?: QUARANTINE PROCEDURE

ABSTRACT

The study focused on man's struggle with nature and his fellow man during the most intense century of historical experience based on influence, reaction and expression. This war, which is being waged as colonialism, only opened the door to great gains but entered into epidemics that we can describe as intruders through the opening door. In order to minimize the losses arising from the relationship between colonialism and epidemic disease, the search for a solution has set the stage for an effort to create more profit order rather than to build a more fearless world. Quarantine style is the front outposts of this environment.

Quarantine offices are positioned at ports of cities and countries with the concern of protecting those who produce and consume, rather than the goal of protecting people from threatening epidemics. Britain, the colonial empire of the period, institutionalized its political attitudes and behavior over economic concerns is one of the important clues of this determination.

The study sought to examine the relationship between colonial and epidemic disease and the mission of the quarantine procedure in this process. The clues of the study were followed up through secondary sources related to the subject and attempted to be combined with many documents obtained from the archive.

Keywords: Colonialism, Epidemic Disease, Britain, The Ottomans.

GİRİŞ

Tarihi tecrübe, inşa ile ihya ve ifsad ile inhitat arasındaki gerilimin seyrine göre şekillenmiştir. Bu gerilime konu olan ilk iki etken, tabiat ile uyumlu hareketin hasılasından elde edilen maddi veya manevi sermayenin kültürel bir servete dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır. İnşa; mevcuda müteallik değer ve kıymetlere göre iş görmektir. Bu faaliyette mevcudun mündericatu, muhatabın nasıl eylemesi gerektiğine ilişkin bir yönlendirme yaparken, hatibin ihtiyaçları da mündericattaki değer ve kıymetlerin üretim ve tüketim dizgesindeki düzeyini takdir etmiştir. Mündericattaki ihtiyaç arasındaki denge hem tabiatın tarumarını önlemiş hem de insanın tutsaklığını tasfiye etmiştir.

Tabiat ile muhatap arasındaki dengeli ilişki biçimi; kültürel kıymetlerin ve medeniyet değerlerinin inşasını intaç ettiği gibi mezkûr ilişkide meydana gelen rehavet, tefessühe kapı aralayacak bir ortama da sebebiyet vermiştir. Bu aralık, “ihya” ile kapatılmaya çalışılmıştır. “İhya” rehavet sürecini ibra ederek kurulu düzeni, kendi gerçekliğini merkeze aldırıp mekanın imkanı ve zamanın insafi üzerinden yeni bir okumaya tabi tutmanın adı olmuştur. İhya, muhataba mezkûr kriterler dahilinde hareket halinde olması gerektiğini fısıldayan bir hatırlatmadır.

Sürekliliğe vurgu yapan “ihya” ile sürece istinad olan “inşa” etkenlerinin ihtiyaca göre kurgulanmaları ve kurumsallaştırılmaları, tabiatın ve muhatabın biraradalığını mümkün kılmıştır. Tabiat ile muhatap arasındaki ihtiyaca göre hasıl olan bu fiili muhavere, her ikisinin de aynı kaldığı oranda ittihatlarına ancak birbirlerine tagallüb etmeye çalıştıkları nispette ise izmihlallerine zemin olmuştur.

Tagallüb, biraradalığı horgörüp sadece kendi kıymet ve değerlerini ötekine benimsetmenin adıdır. Böyle bir tavır, tabiat ile muhatap arasındaki hoşgörüyü dayalı muhavereyi tenkil ederek horgörüye istinad eden bir muharebeyi telkin etmiştir. Muhavereyi tenkil edip muhabereyi telkin eden etken ifsaddır. İfsad; düzeni ihsas ettiren ayıklığın rehabetini fırsat bilip, sürekliliği çağrıştıran ihyanın ihracıyla yıkıma mekan olan fiili ve sözlü davranışların ithalidir. Tabiat ile muhatap arasındaki ilişkiyi fail ve mef’ul üzerinden okutarak öznenin sınırsız özlemlerini, nesnenin sınırlılıkları üzerinde tepindirerek tatmin etmesi gerektiğini öne süren ifsad, özneyi ihtiyaçlarıyla değil insiyaklarıyla eyleme geçirirken nesneyi kısa soluklu arzuların tokluğuna koşullandırmış, uzun vade de öznenin sonunun başlangıcına neden olmuştur.

Özlemlerini ihtiyaçları üzerinden değil de insiyakları üzerinden devşirmeye çalışan muhatabın, tabiatın gerçekliğindeki sonluluğu kendi sonsuzluk iddiasına kurban etmesi, biraradalığı dolayısıyla sürekliliği (ihya) yadsımasının adı olan ifsattan ileri gelmiş, bu gelişme düzenin inhitatına ortam hazırlarken yeni bir tecrübenin de tesisine başlangıç olmuştur. Bu bağlamda ihtiyaçlarıyla hareket edenler inşa ve ihyaya, insiyaklarıyla eyleyenler ise ifsada ve inhitata kapı aralamışlar; gel-gitler halinde meydana gelen bu yapı-söküm halleri mekân ve zamanla mukayyed muhatabın tarihi tecrübesini teşkil etmiştir. Tarih, bu iki kutup arasında meydana gelen gerilimden elde edilen enerjiyle mekân ve zaman aralığında sürekli seken bir “sürüklenme” hali şeklinde tezahür etmiş/etmektedir.

Tarihi tecrübeyi sürekli sekme durumunda tutan etkenlerin meydana getirdiği sürüklenme halinin şiddetini, tabii ve beşeri afetler belirlemiştir. Her iki afette yukarıda izah edilmeye çalışıldığı üzere tabiat ve muhatap arasındaki ilişkide, muhatabın sahiplik iddiasıyla tabiatın muhteviyatındaki kıymet ve değerleri hoyratça sömürmesinden kaynaklanmıştır. Sahiplik iddiasından neşet eden sömürü düzeni “savaş” ve “salgın hastalık” gibi iki büyük afete neden olmuştur. Tabiatla mücadele salgın hastalıklara, tabiatın bölüşülmesinden doğan rakabet ise muhataplar arasındaki savaflara kapı aralamıştır. Sömürü sisteminden doğan hem savaş hem de salgın hastalıklar anı ihtiyarlatıp öldürürken yarımın kuşaklarını da tehdit etmiştir.

1. ANI İHTİYARLATIP YARINI YABANCILAŞTIRAN BİR TEHDİT: SÖMÜRGEÇİLİK VE SALGIN HASTALIK (KOLERA SALGINI)

İnsiyaklarının etkisiyle sahiplik iddiasında bulunan insanın tabiat karşısında konumunu sürekli olarak kendi lehine genişletmesi, tabiattaki yenilenebilirliğin alyuvarlarını oluşturan çeşitli mikroorganizmaları kendi egemenliğinin içine dahil etmesine sebep olmuştur. İnsan ile tabiat arasındaki sınır senkronizasyonunu iptal edip, herşeyi kendi varlığı üzerinden okuma çabasını çılgınlık düzeyine taşıyan sanayileşme, bu sürecin zaruri neticelerinden olan geliş-güzel kentleşmeyi katmerleştirerek insan yığınlarının mezkûr mikroorganizmalarla aynı ortamları paylaşmalarına kapı aralamıştır. Bu aralıktan çeşitli hastalıklar zuhur etmiş ötesinde ise zikrolunan rahatsızlıkların salgın bir mahiyet kazanmasına ortam hazırlamıştır.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde bu ortamın ilk temsili “kolera salgını” olmuş ve salgın, asrın tamamını esir almıştır (Hays, 2005: 201). Mekâna ve zamana ilişkin kısıtlamaları “güç” ve “hız” ölçütleriyle ekarte etme inancıyla doğan bu çağ, aynı güçle ve hızla da kolera vb. salgın hastalıkların taşıyıcısı olmuştur. Buharlı ve raylı sistemler üzerinden kıtalararası yolculuğa soyundurulacak kolera salgını gibi epidemiler, iktisadi, askeri, siyasi, içtima ve ilh. alanlarda geçmişle mukayese edilemez bir tabloyu ortaya çıkarmıştır. Tabiatın “güç” ve “hız” üzerinden sömürgeleştirilmesinin teknik ifadesi olan sanayileşme; zamanla sınırları ve sınırlılıkları saydamlaştırmış ve sosyal mesafeleri ortadan kaldırmış, fiziki temasları artırarak yedi kıtanın paydaşlarını bir kümenin elemanları yapmıştır.

Böyle bir kümenin kurulmasına ilişkin ilk arzular, coğrafi keşiflerden elde edilen değerlerin daha verimli bir şekilde kontrol ve koordinasyona koşullanmış, önce hamalları daha sonra ise patronları olacak olan burjuvazi tarafından yerine getirilmiştir. “Savaşsız ticaret, ticaretsiz savaş olmaz” anlayışının ilk öncüleri olan brujuvazinin devlet destekli kıtalararası şirketleri, sömürdükleri ülkelerin sadece hammadelerini ihrac veya kendi mamüllerini buralara ithal etmemişler aynı zamanda konunun öznesi konumunda olan hastalıkların transferine de aracılık etmişlerdir (Mcneill, 1976: 231-232). 1993 tarihinde kaleme alınan bir araştırmada daha fazla kazanma arzusuyla birlikte taşınan hastalıklardan olan koleranın Avrupa için “işgalci” bir güç olarak nitelenmesi literatür için ironik bir önerme olmuştur (Hardy, 1993: 250).

XIX. yüzyılda kolera hastalığının epidemi ve pandemi özellikleriyle tüm toplumları tehdit etmesi bu sınırsız arzunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Kolera hastalığının** kirli içme suları ve bu suların temas ettiği yiyeceklerin tüketiminden kaynaklandığı ve hastalık taşıyıcısının dışkılarıyla yayılımının arttığı ifade edilmiştir. Ancak tıbbi litaretüre istinaden yapılan bu açıklama, hastalığın insanlığı tehdit edecek bir boyut kazanmasını (pandemi) tavzih etmekten çok uzaktır.

Hastalığın Güney Asya'ya mahsus endemik olduğu ve bölge insanın asırlardır zikrolunan illetle yaşadığı hem edebi kayıtlarda hem de tedavi için reçete edilen dini uygulamalarda zikredilmiştir (Topuz, 2018: 236; Bollet, 2004; 91).* Koleranın 1503 ile 1817 yılları arasında 64 defa yaşandığına ilişkin kayıtlar ile ilk kez 1543 yılında Gava şehrinde sömürgeci Portekizliler tarafından tespitinin yapıldığı gerçeği, hastalığın yayılımının asli etkeninin tabi etkenlerden ziyade, ihtiyaçlarıyla hareket etmek yerine insiyaklarıyla eylemeyi tercih eden sömürgeci zihniyetin “hel min mezid” anlayışından kaynaklandığı tespitini yapmak daha makul görünmektedir. Çünkü bu salgının semptomlarına benzer bir hastalığın bölgede 1761-62 tarihinde vuku'bulduğu ve 30.000 kişinin ölümüne yol açtığı kaydedilmiştir (Hamlin 2009:44). 1770 tarihinde hastalığın Malaya ve Burma bölgelerinde görüldüğü ancak ulaşımın ilkelliğinden dolayı salgının diğer bölgelere sirayetine sebep taşıyıcıların yolda öldüğü veya mekân olan emtia üzerindeki organizmaların güzergâhta söndüğü ifade edilmiştir (Bollet, 2004:93). Dolayısıyla bölgeye has ve muhtemelen epidemik hususiyetlere sahip bir hastalığı dünya ile tanıştıran bölgenin gelişmiş sömürgeci devleti olmuştur. Bu imkânı mümkün kılan dipnotlar ise salgının merkezi olan Kalkute şehrinin Britanya Hindistan Sömürge İmparatorluğunun başşehri olması ile birlikte (Rızvi, 2001:265-66) burdaki menfaatlerini ve sömürgelelerini muhafaza edip sınırlarını genişletme adına kente gönderdiği askeri birliklerin hem bölgede salgını ücra köşelere kadar taşımaları (Arnold, 1986: 126) hem de çevre güvenliğini tesis etme adına Basra'ya da ayak basmalarıyla hastalığın Afrika kıtasına kadar yayılımına neden olmaları gösterilmiştir (Bollet, 2004; 93; Mcneill, 1976:231-32).

** Kolera, epidemi ve pandemi halini alabilen, insanda akut başlangıçlı bulantısız kusma, karın ağrısız şiddetli ishal, kısa zamanda su ve elektrolit kaybına bağlı olarak gelişen ve kısa surede girişimde bulunulmazsa oldukça öldürücü olan bir enfeksiyon hastalığıdır. Hastalığın etkeni olan ve 1883'te Koch tarafından bulunan *Vibrio cholera*'nın kirli içme suları ve yiyeceklerle ağız yoluyla alımından iki uç gün sonra belirtiler başlar. Hastalık, mikrobun mideden geçerek bağırsaklara yerleşip çoğalmasından meydana gelir. Bu mikrop hasta dışkısında ve dışkı bulaşmış bölgenin sularında daima bulunur. Çeşitli yollarla yayılabilen *Vibrio cholera*, düşük sıcaklıklarda yaşayabildiği gibi, ılık ve nemli ortamları daha çok sever ve bu şartlarda kolayca çoğalır. Bu mikrop en rahat suyla yayılır; ancak, yiyeceklerle, bilhassa mikroplu suyla yıkanan sebze ve meyveler yoluyla da yayıldığı görülmüştür. Bulaşık bir gıdayı yemek veya mikrop lu suyla yıkanan elleri ağza götürmek mikrobun bulaşmasına kafidir. Kolera basili insan dışkısında 15 gün, sıradan bir copte ise bir hafta yaşayabilir. Bulaşık kıyafetler, kumaşlar ve özellikle de hastalığa yakalananların yatak ve çarşafı, mikrobun sirayetine yol açabilecek önemli kaynaklardır. Koleranın bulaşması, genellikle dolaylı yollardan yani, kıyafet, yiyecek banyo ve özellikle de tuvalet aracılığıyla gerçekleşir. Basit bir ifadeyle, kolera bir pislik hastalığıdır ve bu nedenle illetten korunmada en önemli etken kişisel hijyendir. (Ayar, 2005: 3-4.)

* Numan Efendi, Mavroyani Paşa'nın Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri'de kolera hakkında vermiş olduğu konferanslar dizisinin sonradan kitaplaştırılmış eserinden istifade ederek konu hakkındaki risalesini kaleme almıştır (Numan, 1326: 6-7).

Kalküte şehri örneğinde görüleceği üzere daha fazla üretmek için hem hemcinsleriyle rekabet hem de tabiatla savaş halinde olanlar, insanları altyapıdan yoksun mahallerden müteşekkil kentlerin sınırlarına hapsedememişler aynı zamanda bu sömürü politikası belli hastalıkların epidemik özellik kazanarak milyonlarca insanın ölümüne sebebiyet vermesine mahal olmuştur. Sanayileşmenin demir kompartımanlarına dönüştürülen kentlerdeki ölüm oranlarının kırsal kesime göre çok yüksek olması zikrolunan gelişmelerden kaynaklanmıştır (Thomas, 2010: 33). Örneğin, hastalığın ortaya çıkmasından yalnızca 3 yıl sonra (1820) sadece Java’da 100.000 insanın ölümü, altyapıdan mahrum koşullar altında üretime koşullandırılmışların akibetlerine somut bir temsildir (Bollet, 2004; 93).

Hastalığın ortaya çıktığı tarihten 1831 yılına kadar İngiliz sömürgesi Hindistanda 18 milyon insanın hastalık nedeniyle hayatını kaybettiği kaydedilmiştir (Arnold, 1986: 120). Yıllık ortalama 1.5 milyon insanın hayatına mal olan bu tablonun muhtemel sebeplerinin başında sömürge zihniyetinin daha fazla kazanma arzusu gelmiştir. Hakeza, İngiltere’nin sömürge ülkesi Hindistan da 1847 ile 1945 arasında 23 milyon insanın bu tür salgın hastalıklardan ölmesi de sömürü ve hastalık ilişkisinin bir tesadüf olmadığını göstermiştir (Arnold, 1986: 120). Bu sayısal veri başka bir araştırmada tarih aralığı farklı olmakla birlikte (1877-1954) 22 milyon insanın koleradan öldüğünü kayıt etmiştir (Hamlin, 2009:3).

Salgın hastalık ile sömürünün teknik ifadesi olan XIX. yüzyıl sanayileşmesi arasındaki ilişkinin önemli istatistiklerinden biri de sanayi kenti Londra’da ki 1844-48 arasında yaşanan haftalık ölümlerin en büyük katillerinin salgın hastalıklar olduğuna ilişkin verilerdir (Thomas, 2010: 34). 1830 işçi devrimlerine sahne olan Paris’te durum farklı değildir. İhtilal öncesi şehrin üst sınıflarına ev sahipliği yapan Faubourg-Saint-Denis mahalinde 1833 yılında kolera nedeniyle hastalığa yakalananlar ile ölenler arasındaki sayısal fark diğer yerlerdeki durumla benzerlik göstermiştir. Bölgede yaşayan üst sınıf mensuplarından 59 kişi hastalanmış ve 24 ölüm vakası bildirilmişken orta sınıfa mensup olanlardan 135 kişi hasta, 57 ölüm gerçekleşmiş ancak alt sınıf olarak tesmiye edilen işçi sınıfında ise 471 hasta ve 218 ölüm hadisesi salgın ile sömürülen arasındaki doğru orantının bir temsildir (Kudlick, 1996:54). Hastalığın mağdur ve maktüllerinin umum itibarıyla emeği sömürülenler olması, 1910 tarihli Şehbal gazetesinde Doktor Galip Ata’nın “Koleraya; proleter, ekmeğini say’ıyla kazanan işçiler (daha fazla maruz kaldığı için) fukara hastalığı dirlir” tespitini yapmasına imkan tanımıştır (Galip Ata, 1326: 66).

“Hel min mezid” anlayışına hizmet eden sınırsız bir tüketimin getireceği kâr istenciyle daha fazla müşteriye ulaşma çabası, hastalığın pandemik bir hususiyete kavuşturmuş, insanlığı tehdit edecek gelişmelere de pazar olmuştur. Ölüm oranının altyapıdan yoksun yerlerde yüzde 60’lara kadar çıktığına şahit olunan hastalığın korkutucu yüzü, anın paydaşlarını psikolojik bağlamda ihtiyarlatmış ve insiyaklarıyla hareket eden “hel min mezid” sisteminin inşa sürecini de tehdit etmiştir.* Yüzyıl içinde şiddetini giderek artıran kolera salgını, 1817-24, 1827-35, 1839-56, 1863-75, 1881-96, 1899-1923 tarihleri arasında görülmüştür (Hays, 2005:193-200, 211-226, 227-238, 267-280, 303-314, 345-354).

* 1830 yılında Rusya’da 400.000 kolera vakası görülmüş bunların 190.000’ini ölmüştür. Hastalık ve ölüm arasındaki ilişkiyi sömürge ülkelere uyarlanırsa ölüm oranlarının daha çok olacağı şüphesizdir (Hamlin, 2009:108).

Tüketici ve üretici kesiminin verimini düşüren hatta ortadan kaldıran ve pazarın kurulmasına engel olan salgının sürekliliğinin söndürülmesine ilişkin çözüm arayışları, yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere toplam 12 kez düvel-i muazzamanın etkin olacağı sağlık kongrelerinin tertip edilmesine neden olmuştur (Şehsuvaroğlu-Demirhan-Güreşsever, 1984:175-176). *

XIV. yüzyıldan itibaren İtalya şehir devletlerinde uygulanan daha sonra Avrupa'nın liman kentlerinde kurulan karantina usulü, mezkûr kongrelerin ana meselesini oluşturmuştur. İngiltere başta olmak üzere Kuzey Avrupa ülkeleri karantina koşullarının ağırlaştırılmasına muhalefet etmişler ve sorunun çözümünü sağlıklı yaşam koşullarının oluşturulmasına bağlı görmüşlerdir (Hardy, 1993: 251). Etiyoloji teoremi üzerinden salgınla mücadelenin mümkün olacağı kanaatini dile getiren İngiliz sömürge imparatorluğunun bu kanaati, insan sağlığına verdiği önemden mi yoksa daha fazla kazanma arzusunu tehdit eden etkenleri ortadan kaldırmak kaygısından mı ileri geldiği, sorusunu akıllara getirmiştir. Ancak İngilterenin karantina konusundaki muhalif tavrı, tarihi tecrübesi dikkate alındığı zaman, sömürü coğrafyalarındaki tek taraflı egemenliğini söğüşleyecek tehlikeleri bertaraf etmek isteğinden kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Çünkü diğer devletlerin iştirak ettiği bir konsessüsle karantina usulünün konsolide edilmesi, İngiltere'nin daha fazla sömürme insiyakını dizginleyeceği muhakkaktır.* İngilterenin bu konudaki tavrını pekiştiren tablo ise sömüren ile sömürülen coğrafyalar arasında köprü olan iktisadi altyapısı zayıf devletlerin karantina konusundaki mütereddid savunularını kendi ölçekleri üzerinden doğrudan doğruya yeniden dizayn etme teşebbüsleridir (Y.PRK.AZJ. 28/34).

Karantina usulü konusunda ısrarcı devletler ile sağlıklı yaşam koşullarının oluşturulması peşinde koşanların teklifleri, 1892 yılında Avrupayı etkisi altına alan kolera salgınından sonra hem izolasyona hem de dezenfeksiyona dayalı usulleri zorunlu bir tercih haline getirmiştir. Teklifin zorunlu bir tercihe tahavvülü, sömürülen kentler ile sömüren şehirler arasındaki sınırları katılaştırmış ve sağlık alanındaki yatırımlar, Avrupa'da altyapıları milyonlarca insanı barındıracak modern kentlerin doğumuna ortam hazırlayarak sömürenlerin yaşam kalitesini yükseltmiş ve ömürlerini artırmıştır. Dolayısıyla, XIX. yüzyılda kolera gibi salgın hastalıkların ilk etkisiyle yaşanan şok dalgaları anın kurucu paydaşlarını ihtiyarlattığı gibi yarının sömürü yandaşlarını da gençleştirmiştir.

* Bu bağlamda ilki 1851 tarihinde Paris'te olmak üzere sırasıyla 1859 (İkinci Paris Sıhhiye Konferansı), 1866 (İstanbul Sıhhiye Konferansı), 1874 (Viyana Sıhhiye Konferansı), 1881 (Washington Konferansı), 1885 (Roma Konferansı), 1892 (Venedik Konferansı), 1893 (Dresden Konferansı), 1894 (Üçüncü Paris Konferansı), 1897 (İkinci Venedik Konferansı), 1903 (Dördüncü Paris Konferansı), 1912 (Beşinci Paris Konferansı) toplamda on iki konferans yapılmıştır.

* İngilterenin karantina konusundaki hassasiyeti, sömürge siyasetinin baltalanması korkusundan kaynaklandığına ilişkin en somut veri ise, Asya ve Avrupa arasında ticaret yapan gemilerin 4/3 ünün İngiliz bandıralı gemilerden oluşmasıdır (Zacher-Keefe, 2008: 28). Osmanlı Devleti'nin karantina konusundaki mütereddid tavrı ise zayıf olan ekonomisinin en önemli gelir kalemlerinden olan liman kentlerinin getirilerinden mahrum olma hem de hac farızası kısıtlamalarının kendi siyasi meşruiyetine hanel getirme kaygısından ileri gelmiştir. Osmanlı Devleti karantina dairesinde büyük güçlerin temsilcileri konumunda olan elçilik görevlilerinin kendi ticari menfaatlerini koruma refleksleri de bu ikircilikli tavrı tahkim etmiştir.

Ancak daha yaşanabilir kentlerin inşasına, emekleriyle birlikte yeraltı ve yerüstü kaynaklarını kurban veren sömürgeleştirilen ülkelerin deneyimleri ise tarihi tecrübenin en hazin hikayelerine konu edilmiştir. Anın mağdurları sömürü şiddetinin şimendiferleri olarak görülürken, bunların yarınları olan kuşaklar ise hem atalarının hazin öykülerine hem de kendilerine yabancı olarak yetiştirilmişlerdir.

2. SÖMÜRGEYE VE SALGINA 40 GÜN MOLA MI YOKSA SÖMÜRÜ SİSTEMİN SİHHATTINA BİR KATKIMI: USUL-İ KARANTİNA (OSMANLI COĞRAFYASI ÖRNEĞİNDE)

İnsanı, insiyaklarının esiri eden anlayış, tarihi tecrübeye yeni bir kulvar ve kurgu tayin etmiştir. Bu kurgunun “katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor” (Marx, 2003: 56-57) şeklinde kurumsallaşmasının hemen akabinde, sistemi tehdit eden salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır. Salgının şiddeti ortaya çıktığı zaman diliminde binlerce insanın ölümüne yol açarak oluşturduğu korku iklimiyle “anı ihtiyarlaştırmıştır.” Hastalığın neden olduğu psikolojik eşik, üretici ve tüketici kesimi tehdit etmekle kalmamış, bu ikileme sistematik bir bünye kazandıran “hel min mezid” rejimini de hedef tahtasına oturtmuştur. Güç ve hıza robotik bir hüviyet kazandıran yeni rejim, kendisine yönelen meydan okumaları tenkil etmek için sağlık hizmetleri başta olmak üzere mekânın imkânlarını yeniden kendi gerçekliği üzerinden güncellemeye başlamıştır. Bu başlangıçlar anı ihtiyarlatan tehdidi tedricen ortadan kaldırırken yarının sömürücülerine daha elverişli ortamlar yaratmıştır.

XIX. yüzyılda kurumsal bir zihniyetle kurulan karantina usulü,* yarını gençleştiren sağlık yatırımlarının en önemli altyapılarından birisi olmuş ve salgınla mücadelede cephenin ön safhasını teşkil etmiştir. Karantina uygulaması, Avrupa nüfusunun 3/2 sini yok eden veba salgının hemen akabinde Venedik Cumhuriyetinde hayata geçirilmiştir. Liman kentlerinde uygulanan usul, veba hastalığının hafızalardaki korkutucu yüzü nedeniyle zamanla Avrupa’nın kara yollarında da yürürlüğe konulmuştur. Bunun somut örneği XVIII. yüzyılın ilk yarısında doğu ile batı arasındaki ticarî münasebetlerin artmasıyla veba gibi salgın hastalıkların ticaret kanalıyla ülke ülke dolaşmasına izin vermemek adına Avusturya’nın sıkı bir şekilde karantina tedbirlerine başvurması olmuştur. Avusturya, Avrupanın girizgahında egemen güç olan Osmanlı ülkesinden gelen yolcuları ve mallarını karantinaya tabi tutmuş ve sınırı boyunca bu usulle mükellef ve salgınların söndüğü zamanlarda dahi sıkı denetimlere devam eden üç aşamalı idarî bir teşkilât meydana getirmiştir (Sarılıyıldız, 2001: 463).

* Kelime, salgın hastalıkların (illet-i sariyenin) sirayetinin önünü almak için şüpheli veya bulaşık yerlerden gelenlerin ihtilattan memnu’ olarak beklettirildikleri müddet olan kırk günden dolayı İtalyanca “kırk” anlamına gelen “quarantena”nın karşılığı olarak kullanılmıştır (Sami, 1327: 1061).

Fikrin fiile dönüştürülmesine sahne olan XIX. yüzyılda da mezkûr usul, tüm tartışmalara rağmen salgınla mücadelede ilk akla gelen yöntemlerden biri olmuştur. Yeryüzünün talanına ve üzerinde yaşayanların harabatına koşullandırılmış sömürgeciliğin sürekliliğine bir mola veya sömürü sistemini tehdit eden tehlikeleri teskin etmek amacıyla matuf olarak yürürlüğe konulan karantina, salgınların şiddetine göre sömürgeciler tarafından yarım ağızla kabul edilen bir uygulama olmuştur. Ancak yangının 1892 'de olduğu gibi tüm şiddetiyle Avrupa'da hissedilmesi, bu ikircilikli tavırların bir kenara bırakılmasına neden olduğu da vakidir (Zacher-Keefe, 2008: 27-30).

Sömürge imparatorluğu İngiltere, karantina konusunda en fazla ayak direyenlerden biri olmuştur. İmparatorluğun bu konudaki inadı ise siyasi, iktisadi ve askeri anlamda kendisini sürekli besleyen ülkelerin, salgın hastalıkların kaynağı olmasından ileri gelmiştir. Hastalık sebebiyle mezkûr ülkelere uygulanacak herhangi bir sınırlandırma, İngiltere'nin kazanç kapılarına kilit vurma anlamını taşımıştır. Daha fazla kazanma arzusuna istinat eden İngiliz sömürü zihniyeti karantina konusunda sadece sömürü coğrafyalarında değil kendi liman kentlerinde bile 1866 yılına kadar kurulmasına muhalefet etmiştir (Hardy, 1993: 255). 1883 tarihli vesikada "İngiltere hükümeti, gerek Mısır'da ve gerek Avrupa'da koleranın Hindistan'dan gelen sefainden zuhur" ettiğini kabul etmeyerek, "Mısır'dakilerin sıhhatlerini vikaye idecek yerde bilakis tehlikeye düşürmekte olduğundan İngiltere hükümetine tavsiye olunan karantina nizamının icrasını ta'cil etmekden içtinab eylememesinin" tavsiyesini bu bağlama iliştiirmek mümkündür (HR.TO. 261/5).

Daha fazla kazanma adına talana ve haraba belli bir süre dahi ara verilmesine göz yummayan sömürge imparatorluğu, hastalığın def'inin, karantina koşullarının ağırlaştırılmasıyla değil de içilecek sular başta olmak üzere çevre temizliğiyle mümkün olacağı gerçekliğini ifade sadedinde bulunarak kendisine muhalif edenlerle mücadele etmiştir. Ancak ironik bir şekilde, yüzyılın sonuna doğru İngilizlerin sıhhi içme suyunu teşvik etme ve kolera hastalarını izole etme stratejisinin, hastalığın yayılmasını kontrol etmek için kullanılabilecek en iyi strateji olduğu anlaşılmıştır. Esasen, İngilizler yanlış nedenlerle doğru şeyleri yapmışlardır (Zacher-Keefe, 2008:30).

İngiltere'nin, sömürge yolları üzerindeki Osmanlı Devleti'ni salgın hastalığın mahiyeti konusunda bilgilendirmek amacıyla Londra'da devletin tayin ettiği komisyonca kolera hakkında kaleme alınmış eseri, Lord Palmerston aracılığıyla Osmanlı Devleti'yle paylaşmış olması, insanlık paydaşında bir hassasiyetin tezahüründen ziyade kendi ticari transferine herhangi halel oluşturmasından kaynaklandığı algısını oluşturmuştur (İ.HR. 47/2231)*. Çünkü bu algıyı besleyecek birçok veri, sömürü ve hastalık üzerine kalem oynatanlarca ifade edilmiş olmakla birlikte kolera hakkındaki kanaatlerin, müstakil yazarlarca değil de sömürü sistemine memur bir komisyon tarafından kaleme alınmış olmasıdır.

* İngiltere'de bundan mukaeddem mahsusan tertib olunan komisyonun kolera illetinin keyfiyet ve tabiatına ve tafsilatına dair kaleme alınmış olduğu tahrirleri bu kere iki cild olarak tab' olunub bir nüshası taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeye verilmek üzere Lord Palmerstin canibinden sefarete gönderilerek sefaret-i hariciyyeye i'ta olunmuş olduğuna manzur-ı ali buyrulmak üzere takdim kılındı.

Akdenizin önemli limanlarına evsahipliği yaparak ticari transferin üslerinden olan Cebel-i Lübnan'da karantina usulünün ihdasına ilişkin sömürge devletlerinden İtalya ve Almanya konsoloslarının itirazları, “hel min mezid”** anlayışı ile salgın hastalıklar arasındaki ilişkinin tesadüfü olmadığını diğer bir kanıtı olarak görülmüştür. Böyle bir tespite mahal olan vesikada bazı devletlerin karantina karşıtlığı şu şekilde tasvir edilmiştir; “illet-i müdhişenin men’i sirayeti maksadıyla ittihaz olunan usul-i tahaffuzziyeye ba’zı ecanibin edibane bir şekilde adem-i muvafakatla i’tiraza kalkışmalarından dolayı ba’zı ifadatı havi 7 Receb 1292 tarihi kırk iki numrusu ile murakkam varid olan bir kıt’a tahrirat devletleri üzerine keyfiyet-i sıhhiye nezaret-i celilesiyle lede-l muhabere ve zaten illet-i mezkurenin oralarda dahi sirayet etmesinden naşi karantina icrasından sarf-ı nazar şu halde ecanibin esasen haksız olan şikayetine mahal olmadığı havale-name-i senaveriye ibtidar olundu efendim.”(HR.MKT. 890/33).

İtalya ve Alman konsolosluklarının bu tavrına benzer davranışların yüzyılın ikinci yarısında yer yer sergilendiği bilinmektedir. Ticari ve politik nedenlerle karantina usulüne muhalif bir tavır sergileyen sömürge imparatorluğu İngiltere ve sömürgesi konumundaki Hind murahhaslarının, salgın hastalıkların sirayetini teskin etmek amacıyla Paris’teki toplantıda Bahr-ı Ahmer ve Basra Körfezinde Osmanlı Sıhhiye Meclisinin kontrolüne tevdi edilen tedabire karşı, diplomatik dilde topu taça atmanın ifadesi olan bu kararı bizler değil merkezi hükümet verir savunuları bu bağlamda değerlendirilmiştir. Paris’teki konferansta Bahr-ı ahmer ile basra körfezinde ittihazını tavsiye eylediği tedabiri icra ve nezaretini der aliye sıhhiye meclisi azasından müntehib bir komisyona ihaleye dair bu sabah verdikleri karar hariciye nezaretine şimdi batelgraf tebliğ olundu. Bu komisyona venedik paris ve nizbon mukarreratını kabul eden ve bundan böyle kabul edecek devletler azasından maada devlet-i aliyenin üç azası bundan ve riyaset dahi devlet-i aliye azalarının ye’dine tevdi olunacaktır. Bu reyi İran, İspanya, Portekiz ve Amerika azaları dahi komisyona dahil olurlar ise kabul edeceklerini ve ingiltere ile hint murahhasları reylerini hükümetleri tarafından alacakları talimata mütevakıf olduğunu söylediler (Y.PRK.AZJ. 28/34).

Sömürge imparatorluğunun Malta’da zuhur iden kolera salgınını gizlemesinin makul açıklaması da yine ticari kaygılarından kaynaklanmıştır. Hicri 1300 tarihli belgede cezire-i Malta’da vuku’bulan kolera hastalığı dolayısıyla Osmanlı sıhhiye nezaretinin dikkatli olmasına ilişkin haber mezkûr kaygının ifşasına medar olmuştur (MB.İ. 123/69).

Sömürgeci zihniyetin muktesabatındaki suç dosyasının kabarıklığı, Roma da dünyayı tehdit eden kolera salgını için tertiblenecek konferans gündemine ilişkin bazı devletlerin tereddütlerini dahi beslemiştir. Osmanlı, Avusturya ve Almanya gibi devletler İngiltere ve Rus Çarlığı’nın Akdenizdeki sömürgeci çıkarları üzerinden boğazlar meselesini konferansın tartışma konusu haline getirme ihtimallerine karşın, konferansdan çekilebileceklerini ve Osmanlı Devleti’nin ise Çarlık Rus sefirinden bu konuda teminat alması hastalık ve siyasi menfaat arasındaki kolerasyonun, kolera pandemisine yoğunlaşacak konferans hakkında ilginç bir tarihi anekdota meze olmuştur. Hicri 1302 tarihli vesikada bu korku şu içerikle tasvir edilmiştir;

Umur-ı ferman-ı humayun cenab-ı padişahileri vechle Almanya ve Rusya sefiri bendelerini görerek iradat-ı senişye-i hazret-i hilafet-penahilerini tebliğ eyledim.

** Daha fazla yok mu anlamına gelen Kaf süresi 30. Ayetten alıntıdır.

Roma da kolera için akd olunacak olan konferansda bi-t-tabi' kolera hakkında tedabir ittihazından başka bir şeyden bahs olunmayacağı ve şayed işbu mevzu'–ı bahisden maada bir mesele dermiyan edildikde Almanya ve Avusturya devletleri derhal konferansdan çekileceklerini katiyyen te'min ettiği ve ma'mafih keyfiyeti derhal Prens Bismark hazretlerine iş'ar ile gelecek cevabı arz-ı müsaraat ideceğini beyan etmiş ve Rusya ile İngiltere beynindeki ihtilaf neye müncer olacağı henüz ma'lum olmadığından ve nihayetü'l-emr mezkûr devleteyn beyninde münasebatın inkıta'ı ihtimali dahi kavi bulunduğundan boğazların tahkim ve takviyesi hususuna i'tibar olunmak ve şimdiden bir müşri ile ve ehl-i vukufdan bir iki zabitanın boğazlarda i'zamıyla lazımu'l-ittihaz olan tedabir tayin kılınmak lüzumunu suret-i hususiye ve mahremanede arz-ı mücaseret eylediği ve Rusya sefiri dahi kolera konferansı hakkında aynı suretle hareket edeceğini beyan et(miştir)...” (Y.PRK.UM. 7/61).

İngilterenin salgın hastalık üzerinden sömürgeci konumunu pekiştirmek için siyasi meşruiyetine refere ettiği bahenelerden biri de müslümanların hac ibadetleri olmuştur. Pariste tecemmü' eden sıhhiye konferansında İngiltere murahhasları İran murahhaslarını kendi taraflarına celb eylemek ve konferansın Basra Körfezi'nin İran sevahilinde te'sis eyleyecek karantinahanelere Dersaadet sıhhiye idaresinden me'mur tayini hakkındaki teklifine anlar vasıtasıyla mümanaat etmek istemeleri, Osmanlı hanedanının uhdesinde bulunan hilafetin nüfuzunu müslümanlar nezdinde azaltmak ve bölge üzerindeki Osmanlı varlığını yok etme niyetinden ileri gelmiştir (Y.PRK.AZJ. 28/34)

Pariste'ki konferansın içeriği hakkında payitahtı bilgilendiren vesika da yukarıda ki tespitin teyidine koşullandırılmış birçok veri vardır. Bunlardan biri de salgının seyrine ilişkin süreci kontrolle mükellef tabipleri kendi emellerine hizmet ettirmelerinin bir vesikası olarak payitahta rapor edilen kayıttır. “Geçen sene mevsim-i hacda İngiltere Hind idaresi tarafından Hicaza gönderilmiş olan on müsliman tabibin hüccacın umur-ı sıhhiye hakkında kaleme almış oldukları raporların hükümet-i seniyyeye gayr-ı muvafık suçlamalarda bulunması, sömürge zihniyetinin sömürdüğü coğrafya üzerinde siyasi nüfuzunu tahkim ve takviye noktasında hastalık ve hac ibadetini propaganda aracı olarak kullanmıştır (Y.PRK.AZJ. 28/34). Raporun devamında Osmanlı murahhasının şu cümleleri ise İngilterenin niyetini ifşa etmiştir. “İngiltere murahhasları fukara-yı hüccacın hacdan men' edilmeleri teklifini şiddetle red iderek İslamı bu münasebetle hülafa-yı ruy-i zeminden evvel ve daha ziyade himayeye kalkışmak daiyesinde bulunacakları his ve istihbar olun(muştur)” (Y.PRK.AZJ. 28/34).

SONUÇ

XIX. yüzyıl geçmiş asırlarla mukayese kabul etmez bir yapı-söküme sahne olmuştur. Sürecin inşa (yapı) cihetini sömürüyü teşvik ve tergib eden kitle üretim araçları teşkil etmiş, inhitat (söküm) tarafını ise makinelerin dişlilerine yetiştirilmesi için tabiatın tahribi ve daha fazla yokmu iştahıyla hemcinslerini harab edenlerin davetiye çıkardıkları salgın hastalıklar oluşturmuştur. Sömürü ve salgın hastalıkları arasındaki bu doğru orantı, yüzyılın paydaşları üzerinde bir korku iklimine ortam hazırlamıştır. Hastalık semptomlarını taşıyan insanlardaki ölüm oranlarının ikamet edilen bölgenin sosyo-ekonomik boyutuna göre zaman zaman yüzde ellilere ulaşması böyle bir iklimin zuhuruna kapı aralamıştır.

Salgın hastalıkların pandemiye dönüşmesine donör olan sömürü sistemi, mezkûr korku ikliminden kaynaklı üretim ve tüketim ilişkisinin durgunluğundan beslenen buhranın, kendi sonunun başlangıcı olacağı endişesiyle devletlerarası düzeyde çeşitli önlemler almışlardır. Bu önlemlerden birisini de karantina usulü teşkil etmiştir. Salgın hastalıkların kontrol altına almak amacıyla belli merkezlere kurulan ve ülkelere giriş ve çıkışları teftiş eden bu daireler, hasta veya şüphelileri değişen sürelelerle alıkonulduğu yerlerdir. Böyle bir hususiyetle ihdas olunmuş daireler, sömürü düzenini dizayn edenlerce düzenledikleri için hastalıkların teskininden ziyade kazançlarının tezyidine koşullandırılmışlardır. İngiltere başta olmak üzere düvel-i muazzamanın diğer üyelerinin farklı zaman ve mekanlardaki davranışları bu tespitin teyidinde temsil teşkil etmişlerdir. Dolayısıyla, sömürü ve salgının birbirini biteviye beslediği XIX. yüzyıl her alanda çeşitli yeniliklere zemin olmuş ve kadim ile cedid arasındaki makası sürekli açarak sömürenlerin rahatına sömürülenlerin ise yabancılaşmasına mukaddime olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Osmanlı Arşivi)

Kitap, Makele ve Tezler

- AYAR, M. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmış Doktora Tezi), İstanbul.
- BOLLET, A. J. (2004). *Plagues-Poxes: The Impact of Human History on Epidemic Disease*, New York: Demos Medical Publishing.
- ARNOLD, D. (1986). "Cholera and Colonialism in British India", *Past & Present*, No. 113 (Nov., 1986), pp. 118-151
- GALİB ATA (1326), Sıhhat-ı i'tina: Koleraya karşı, *Şehbal*. s.66-67
- HAMLİN, C. (2009). *Cholera- The Biography*, New York: Oxford Universty Press.
- HARDY, A. (1993), Cholera, Quarantine and The English Preventive System, (1850-1895), *Medical History*, V.37. pp.250-269.
- HAYS, J. N. (2005). *Epidemics and Pandemics (Their Impacts on Human History)*. California: ABC-CLIO,

- KUDLICK, C. J. (1996). *Cholera in Post-revolutionary Paris: A Cultural History Studies On the History of Society and Culture*, Berkeley · Los Angeles · London: University of California Press
- MARX, K.- ENGELS, F. (2003). *Komünist Manifesto*, Çev: Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitabevi.
- MCNEILL, W. H. (1976). *Plagues and Peoples*, NewYork: Anchor Press.
- RIZVİ, A.A.S. (2001), “Kalkuta”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 24. s.265-267. İstanbul: TDV. Yayınları.
- SAİD, H. M. (1999), Diseases of the Premodern Period in South Asia”, *The Cambridge World History of Human Disease*, Edt: Keneth F. Kiple, pp. 413-418. Cambridge: Cambridge Universty Press.
- SARIYILDIZ, G.(2001). “Karantina”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 24. s.463-465. İstanbul: TDV. Yayınları.
- SULEYMAN NUMAN, (1326). *Kolera*. Konstantin: Matbaa-i Ebu Ziya.
- ŞEHSUVAROĞLU, B. N.-DEMİRHAN, A. E. - GUREŞSEVER, G. C. (1984). *Türk Tıp Tarihi*, Bursa: (?)
- THOMAS, A. J. (2010). *The Lambeth Cholera Outbreak of 1848-1849 (The Setting, Causes, Course and Aftermath of an Epidemic in London)*. London: McFarland Company.
- TOPUZ, E.(2018), “XIX. Yüzyılda Antep (Ayıntab) Örneği Üzerinden İlet-i Kolera ile Mücadele”, *Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep*. Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- ZACHER, M. W.- KEEFE. T.J. (2008), *The Politics of Global Health Governance—United by Contagion*. New York: Palgrave Macmillan